

**STRATEGIJA RAZVOJA SREDIŠNJIH KNJIŽNICA
NACIONALNIH MANJINA UNUTAR MREŽE
NARODNIH KNJIŽNICA**

DEVELOPMENT STRATEGY OF CENTRAL LIBRARIES OF NA-
TIONAL MINORITIES WITHIN THE PUBLIC LIBRARY NETWORK

Katarina Todorcev Hlača
KGZ, Gradska knjižnica
Središnja knjižnica Rusina i Ukrajinaca RH
katarina.todorcev@kgz.hr

UDK/UDC 027.63
Stručni rad / Professional paper
Primljeno / Received: 1. 10. 2014.

Sažetak

Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina iz 2002. godine, zaokružena je legislativa Republike Hrvatske prema nacionalnim manjinama osiguravanjem prava na služenje svojim jezikom i pismom. U vezi s tim, otvorene su i opremljene središnje knjižnice nacionalnih manjina, kojih je trenutno u Hrvatskoj deset.

Rezultati rada prema modelu koji je razrađen 1990. nisu zadovoljavajući. Model loše funkcionira zbog subjektivnih i objektivnih razloga, te je krajnje neophodno imati dugoročnu strategiju koja bi osigurala stabilan i kvalitetan razvoj. U slučaju središnje manjinske knjižnice, novi socijalno-ekonomski uvjeti podrazumijevaju pretvaranje SMK u razvojno-kulturno i informatičko-metodičko središte koje zadovoljava potrebe kao korisnika koji se ne uklapaju u standardni popis kategorija korisnika manjinske knjižnice, tako i kolega-knjižničara, te koje pomoću mreže narodnih knjižnica pruža sve veći broj usluga, povezanih s tržištem rada, europskom i svjetskom kulturom, željom za informiranjem kod većinskog stanovništva.

Oslanjajući se na teoretska istraživanja, te iskustvo i zapažanja voditelja manjinskih knjižnica, ovaj rad će definirati niz problema, predložiti strategiju promjena uz detaljnu razradu strateške koncepcije za SMK, te označiti očekivane pozitivne rezultate.

Ključne riječi: Središnje manjinske knjižnice (SMK), strategija razvoja, analiza stanja, rezultati anketiranja, pet razina realizacije strategije

Summary

With passing the Constitutional Law on the Rights of National Minorities in 2002, the legislative framework regarding the rights of national minorities in the Republic of Croatia has been completed, ensuring them the right to use their language and script. In regard to that law, a number of Central Minority Libraries (CMLs) have been equipped and opened in Croatia, a total of ten, so far.

The results of the former model, established in 1990, had not been satisfactory. The model was functioning poorly, due to objective and subjective reasons, and it was, therefore, of vital importance to work out a long term strategy which would ensure a stable and high-quality development. The new socio-economic circumstances imply that the CMLs would be transformed into cultural and information centres, which would satisfy the needs of users who do not fit into the typical profile of a minority library user, as well as the colleague librarians. This way the CMLs would, through a network of public libraries, provide an ever growing number of services, be connected with the job market, the European and the world cultures, and would also satisfy the information needs of the general public.

Taking into account the theoretical research, as well as the observations and experience of the minority library managers, the paper will identify the main problems, suggest changes and a detailed development strategy for the CMLs, and finally outline the expected positive results.

Keywords: Central Minority Libraries (CML), development strategy, situation analysis, the results of the survey, five levels of implementation strategies

1. Uvod

Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina iz 2002. godine, zakružena je legislativa Republike Hrvatske prema nacionalnim manjinama osiguravanjem prava na služenje svojim jezikom i pismom (1), (2). U vezi s tim, otvorene su i opremljene središnje knjižnice nacionalnih manjina, kojih je trenutno u Hrvatskoj deset (3). Uloga je središnjih knjižnica da kroz usklađenu

nabavu, centraliziranu obradu i raspačavanje građe osigura korisnicima slobodan pristup informacijama na materinskom jeziku. Odlučujuću ulogu igra to što su manjinske knjižnice smještene unutar mreže narodnih knjižnica i koriste njihovu infrastrukturu.

U ovom smislu, knjižnica kao multifunkcionalno središte manjinske kulture mora imati svoju strategiju razvoja, što se posebno odnosi na vidljivost fonda i pružanje usluga korisnicima u okolnostima kada je Središnja knjižnica smještena na jednoj lokaciji, a mora podmiriti zahtjeve korisnika diljem cijele Republike Hrvatske, čak i tamo gdje su rijetki pripadnici nacionalne manjine.

Rezultati rada prema modelu koji je razrađen 1990. nisu zadovoljavajući. Iskristalizirani su problemi koji se ne mogu riješiti samo unutar mreže manjinskih knjižnica, nego je potrebna veća uključenost strukovne organizacije i cijele mreže narodnih knjižnica, kako je to i predvidio razrađeni model.

Republika Hrvatska od 1. srpnja 2013. godine i službeno je 28. članica Europske unije, te je postala dio provedbe ekonomske i političke uključenosti, čiji je sastavni dio i uzajamno prožimanje nacionalnih kultura. Drugim riječima, kulturna politika u Europskoj uniji nije samo temelj formiranja društva, nego i dio nacionalne politike. Radi se o oblikovanju kulturnog prostora kroz uzajamno priznavanje i međusobno bogaćenje nacionalnih kultura na međudržavnoj razini i na polikulturalnoj interakciji unutar pojedinih zemalja članica EU.

Glavni je cilj suvremene kulturne politike Europske Unije stvaranje europskog identiteta, koji je moguć samo uz uspješnu provedbu kulturne uključenosti. Završnim korakom u priznavanju vodeće uloge kulturne politike u životu države postala su dva dokumenta: UNESCO-ov Akcijski plan za razvoj kulturnih politika donešen na konferenciji u Stockholmu 1998. (4) i izjava Svjetske Banke u Firenci 1999. Na svojoj konferenciji UNESCO je pozvao sve države članice ugraditi kulturnu politiku kao ključni element u strategiji razvoja države (5), a Svjetska Banka je službeno izjavila da će kredite dobiti samo one zemlje, koje u programima razvoja ozbiljno mjesto daju provedbi kulturne politike (6).

S jedne strane, kultura teži pronalaženju zajedničkih izražaja i vrijednosti, a s druge strane u svijetu globalizacije zagovara se nacionalna svijest te očuvanje izvornih obilježja. Proces globalizacije u Hrvatskoj u kombinaciji s povijesnim razvojem zemlje stvorio je zanimljiv model policentričnoga multi-kulturalnog multinacionalnog društvenog konglomerata gdje kultura zauzima vodeći položaj.

Hrvatska je oduvijek bila dio europskog prostora i europske kulture, a tijekom povijesnog razvoja objedinila je na svojem području mnogobrojne etničke skupine. Hrvatska je postala članica Europske unije tek nedavno, a na njezinom području već nekoliko stotina godina žive pripadnici nacionalnih manjina, čija prava štiti Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina.

U svibnju 2007. godine Europska Komisija predložila je europsku strategiju za sferu kulture, temeljenu na tri načela: kulturna raznolikost i interkulturalni dijalog; kultura kao katalizator kreativnosti; kultura kao ključni sastojak međunarodnih odnosa. Jednom od sastavnica predložene strategije morale su postati i knjižnice kao informacijske ustanove i sociokulturna središta koja ispunjavaju cijeli spektar različitih zadaća. U praksi, to znači da je s jedne strane knjižnica dio općedruštvenog prostora, a s druge – ima vlastiti informacijski prostor, prvenstveni zadatak i značenje koje je usuglašeno s razvojem (7).

Prema istraživanjima ukrajinske znanstvenice K. Lobuzine, pojam “informacijski prostor” ima dvojako značenje. Prvo: informacijski prostor knjižnice je sklop arhitekturnih, tehničkih i tehnoloških sredstava posredstvom kojih knjižnica može izvršavati svoju osnovnu zadaću. Drugo: knjižnica je element globalnoga informacijskog prostora, te predstavlja skup informacijskih izvora, informacijskih postupaka, organizacijskih struktura, tehničkih sredstava i načina informacijske interakcije korisnika (8).

U tom slučaju, kad se knjižnično-informacijska sfera definira kao cjeloviti usklađeni sustav koji uključuje određenu količinu objekata, krajnje je neophodno imati dugoročnu strategiju koja bi osigurala stabilan, kvalitetan i progresivan razvoj.

Znanstvena literatura pojam “strategija” definira kao “općeniti, nije detaljizirani plan sfere djelovanja koji obuhvaća veliko razdoblje napravljen za postignuće glavnog cilja“. U osnovi ovog istraživanja i razrade strategije razvoja mreže središnjih manjinskih knjižnica (u daljnjem tekstu SMK) u Hrvatskoj, na načelima konceptualnog modela modernizacijskog razvoja, leži konkretizirana definicija V. Pleskača u skladu s kojom se “strategiju može razmatrati kao dugoročni, kontinuirani, konstruktivni, podržani od ideologije, neovisan od promjena uvjeta unutar određene sredine plan, usmjereni s točno određenim ciljem na postizanje uspjeha kao konačnog rezultata, koji u postupku provedbe prati stručna analiza te monitoring”. (9)

2. Središnje manjinske knjižnice (SMK)

Rješenje problema razrade djelotvornog mehanizma funkcioniranja mreže SMK, odnosno razradu svrsishodne i kvalitetne strategije koja neće ostati isključivo na papiru, treba početi od predstavljanja stvorenog MODELA prema kojem SMK nije izdvojena nesamostalna zbirka smještena u jednoj od narodnih knjižnica, nego uzajamno povezana mreža uklopljena u cjelovitu infrastrukturu narodnih knjižnica Hrvatske koja koristi materijalne, socijalne, pravne i ljudske mogućnosti, te je podređena praktičnom provođenju ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina.

Odlukom Vlade Republike Hrvatske iz travnja 2000., programi SMK ušli su u djelokrug Ministarstva kulture, a stručni nadzor preuzele su matične službe narodnih knjižnica gdje su smještene SMK, kojih je danas ukupno deset:

- Gradska knjižnica Beli Manastir – Središnja knjižnica Mađara
- Pučka knjižnica i čitaonica Daruvar – Središnja knjižnica Čeha
- Gradska knjižnica i čitaonica Pula – Središnja knjižnica Talijana
- Gradska knjižnica “Ivan Goran Kovačić” Karlovac – Središnja knjižnica Slovenaca
- Knjižnice grada Zagreba – Knjižnica “Bogdan Ogrizović” – Središnja knjižnica Albanaca
- Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica – Središnja knjižnica Rusina i Ukrajinaca
- Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek – Austrijska čitaonica, Središnja knjižnica Nijemaca i Austrijanaca
- Hrvatska narodna knjižnica i čitaonica Našice – Središnja knjižnica Slovaka
- Narodna knjižnica i čitaonica “Vlado Gotovac” Sisak – Središnja knjižnica Bošnjaka
- Središnja knjižnica Srba – smještena je izvan mreže narodnih knjižnica, u prostorijama društva “Prosvjeta”, nalazi se izvan djelokruga Matične službe za narodne knjižnice Nacionalne i sveučilišne knjižnice, odnosno radi pod nadležnošću matične službe Zagrebačke županije.

Knjižnica i arhiv Židovske općine Zagreb nema status središnje manjinske knjižnice, te se nalazi izvan djelokruga Matične službe za narodne knjižnice Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Ministarstvo kulture godišnje osigurava sredstva za plaće djelatnika te sredstva za provedbu programa. Matična narodna

knjižnica gdje je sjedište SKM, osigurava infrastrukturnu bazu: komunalne usluge, internetsku podršku, servis, program za obradu građe, posudbu tijekom cijeloga radnog vremena i dr.

Smještanje SKM u jednoj od narodnih knjižnica u mjestu gdje je koncentrirana nacionalna manjina, ima nekoliko ciljeva:

1. Zadovoljiti potrebe predstavnika nacionalnih manjina u skladu s Ustavnim zakonom;
2. Stvoriti svojevršno informacijsko-metodičko središte za sve narodne knjižnice koje sudjeluju u programu;
3. Iskoristiti postojeća infrastrukturna sredstva sa ciljem optimizacije troškova;
4. Izbjeći getoizaciju korisnika – pripadnika nacionalne manjine.

Projekt SMK je dio programa narodnih knjižnica, koje po svojoj temeljnoj ulozi i zadaćama moraju osiguravati knjižnične usluge za sve vrste, kategorije i dob stanovništva sa svoga područja odnosno zajednice, pa tako i za nacionalne manjine u njihovim osobitim potrebama.

Program SMK uključuje: nabavu na jezicima manjina, osiguravanje korištenja knjižne i neknjižne građe, tribine i predavanja, izložbe, međuknjižničnu posudbu, konzultacije za korisnike i sudionike projekta, metodološki razvoj, pružanje usluga na daljinu, reviziju fonda, obradu tema i dr.

Voditelj knjižnice je stručna osoba s visokom knjižničarskom naobrazbom koja obavlja sve knjižničarske stručne poslove, pripadnik nacionalne manjine, što podrazumijeva da pored toga što slobodno koristi jezik nacionalne manjine, dobro poznaje izdavačku produkciju u matičnoj zemlji, kao i način nabave te produkcije.

Kod nabave možemo uočiti veliku razliku između zbirke na stranim jezicima koje posjeduju knjižnice u mnogim državama Europe i SMK u našoj zemlji. Zajednička osobina je ta što su i jedne i druge smještene u prostorijama narodnih knjižnica namijenjenih potrebama većinskog stanovništva zemlji. Razlika se sastoji u tome, što je SMK u Hrvatskoj stručni odjel koji raspolaže autonomnim financijskim sredstvima za nabavu i ostvarenje programa. SMK ima slobodu, a znači i odgovornost stvarati vlastitu politiku rada i nabave građe, što uvelike potiče duh istraživanja i suradnje s korisnicima i kolegama, a znači i poboljšava rezultate rada.

3. Anketno istraživanje

Istraživanje polazi od pretpostavke da model središnjih manjinskih knjižnica loše funkcionira u mreži narodnih knjižnica zbog nedovoljne uključenosti i poučenosti kolega iz narodnih knjižnica te nedovoljne međusobne suradnje voditelja SKM, što zahtijeva osmišljavanje kako kratkoročne, tako i dugoročne strategije koja bi osigurala kvalitetan i progresivan razvoj. Istraživanjem su se prvenstveno pokušale utvrditi činjenice nedovoljne uključenosti središnjih manjinskih knjižnica u sustav narodnih knjižnica, što za posljedicu ima lošiju kvalitetu pružanja usluga korisnicima SMK izvan sjedišta središnje knjižnice.

Predmet istraživanja je mreža knjižnica za nacionalne manjine unutar mreže narodnih knjižnica Hrvatske.

Sastavnice

Zašto uopće govorimo o strategiji razvoja manjinskih knjižnica u Hrvatskoj, model koji postoji od 1990., analiza sadašnjeg stanja, teoretska baza za razradu odgovarajuće strategije, prijedlog dugoročne strategije razvoja, te očekivani pozitivni rezultati.

Metodologija i uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno devet središnjih knjižnica za nacionalne manjine: Mađara, Čeha, Talijana, Slovenaca, Albanaca, Rusina i Ukrajinaca, Nijemaca i Austrijanaca, Slovaka i Srba. Istraživanje je provedeno anketiranjem voditelja SMK. Osim anketiranja, autorica je prikupljala podatke kontaktiranjem kolega i voditelja multikulturalnih programa u narodnim knjižnicama.

Ciljevi

Razrada strateškog načina djelovanja i daljnjih perspektiva izgradnje i usavršavanja stvorenog modela kao cjelovitoga harmoniziranog sustava mora se temeljiti na analizi sadašnjeg stanja koje je definirano na osnovu anketiranja provedenog između voditelja SMK.

Potaknuti sve narodne knjižnice da u skladu s europskim dosezima poštivanja prava manjina, surađuju sa zbirkama za nacionalne manjine koje žive u njihovoj lokalnoj zajednici u skladu s predloženom strategijom.

Prikupiti rezultate koji će poslužiti za razradu dugoročne strategije planiranja odnosno optimizaciju i poboljšanje kvalitete rada središnjih knjižnica nacionalnih manjina u sklopu dogovorenog modela, te donošenje pravilnika o njihovom radu na prijedlog Radne grupe središnjih manjinskih knjižnica Hrvatskog knjižničarskog društva.

Anketiranje je provedeno u razdoblju od svibnja do lipnja 2014. godine. Od 10 voditelja anketiranja se odazvalo njih 9 (osim voditeljice Središnje knjižnice Bošnjaka koja radi tek godinu dana i nema provjerenih podataka), što dopušta formulirati zaključke na temelju kojih možemo predložiti djelotvornu strategiju. U istraživanju je upotrijebljen anketni upitnik koji je sastavljen uza stručni savjet sociologa.

Upitnik se sastojao od 30 pitanja. Pitanja od 1 do 7 odnosila su se na fond, te položaj pojedinačne knjižnice u matičnoj narodnoj knjižnici, a pitanja od 8 do 30 – na rad knjižnice s korisnicima te unutar mreže narodnih knjižnica diljem Hrvatske.

Predloženi novi model Strategije razvoja središnjih knjižnica nacionalnih manjina temelji se na analizi odgovora voditelja SMK.

Ispitanicima su u pravilu bila ponuđena pitanja s više mogućih odgovora, s mogućnošću nadopunjavanja ukoliko ponuđeni odgovori nisu obuhvaćali potpun odgovor. Neka od pitanja tražila su isključivost, odnosno odgovor DA ili NE. Dio pitanja zahtijevao je procjenu na skali od 1 (*najmanja ocjena*) do 5 (*najviša ocjena*). Dva posljednja pitanja bila su otvorenog tipa i knjižničari su imali mogućnost napisati svoje komentare i primjedbe.

Naime, dva posljednja pitanja poslužit će kao materijal za drugo anketiranje koje se planira provesti 2015. Godine, istovremeno s anketiranjem kolega iz narodnih knjižnica.

Prikupljeni podaci obrađeni su metodom jednostavnog prebrojavanja.

Tabelarni prikaz odgovora na pitanja od 8. do 28.

R. br.	Pitanje	Ponudeni odgovori	Zbroj
8.	Označite tvrdnju s kojom se slažete:	<i>Središnja knjižnica mora imati poseban prostor u zgradi matične narodne knjižnice</i>	4
		<i>Građa središnje knjižnice mora biti raspoređena po odgovarajućim odjelima matične narodne knjižnice</i>	3
		<i>Središnja knjižnica mora imati poseban prostor izvan zgrade matične narodne knjižnice</i>	2
9.	Na koje načine dolazite do podataka o potrebama vaših korisnika? (moguće označiti više odgovora)	<i>anketiranjem korisnika</i>	1
		<i>u komunikaciji s korisnicima</i>	8
		<i>u skladu s najnovijom izdavačkom produkcijom u matičnoj zemlji</i>	9
		<i>praćenjem naslova odnosno područja koji su najpopularniji u posudbi</i>	3
		<i>praćenjem zahtjeva udruga nacionalnih manjina</i>	3
		<i>drugo</i>	1
10.	Na koje načine pratite izdavačku produkciju u matičnoj zemlji? (moguće označiti više odgovora)	<i>internetom</i>	9
		<i>godišnji posjet sajmu izdavača</i>	4
		<i>dobivam izravno informacije od izdavača</i>	5
		<i>drugo</i>	2
11.	Koliko redovito dobivate “obvezni primjerak” izdavačke produkcije od udruga vaše nacionalne manjine?	<i>dobivam redovito</i>	4
		<i>dobivam povremeno</i>	3
		<i>ne dobijem nikada</i>	2
12.	Kako obrađujete građu na jeziku vaše nacionalne manjine?	<i>samostalno</i>	6
		<i>preuzimam zapise iz kataloga u matičnoj zemlji</i>	2
		<i>građu obrađuje odjel obrade u narodnoj knjižnici gdje se nalazi središnja knjižnica</i>	3
13.	Koliki je obrtaj knjižničnog fonda manjinske knjižnice na godišnjoj razini u postocima:	<i>50%</i>	5
		<i>70%</i>	1
		<i>90%</i>	0
		<i>manje od 30%</i>	3

R. br.	Pitanje	Ponudeni odgovori	Zbroj
14.	Koja se vrsta građe iz fonda središnje knjižnice najviše posuđuje:	<i>knjige</i>	9
		<i>periodika</i>	0
		<i>audiovizualna i multimedijaska građa</i>	3
		<i>muzikalije</i>	2
15.	Kako biste ocijenili suradnju s korisnicima na skali od 1 (<i>najmanja ocjena</i>) do 5 (<i>najviša ocjena</i>)	1	0
		2	1
		3	4
		4	4
		5	0
16.	Održavate li obrazovne programe za korisnike – pripadnike nacionalne manjine o vrstama informacijskih izvora i načina njihovog korištenja?	DA	4
		NE	5
17.	Na koje načine korisnicima pružate informacije o uslugama i fondu: (<i>moguće označiti više odgovora</i>)	<i>na portalu narodne knjižnice</i>	5
		<i>na mrežnoj stranici središnje knjižnice</i>	4
		<i>pomoću socijalnih mreža</i>	1
		<i>uz pomoć biltena</i>	5
		<i>omogućavanjem pristupa voditelju elektroničkom poštom</i>	5
		<i>u lokalnim medijima</i>	3
		<i>u telefonskom kontaktu s korisnicima</i>	6
18.	Koje posebne programe organizirate za korisnike – pripadnike nacionalne manjine: (<i>moguće označiti više odgovora</i>):	<i>izložbe</i>	9
		<i>tribine</i>	4
		<i>književne susrete</i>	8
		<i>poučne programe</i>	5
		<i>radionice</i>	6
		<i>tečajeve</i>	4
		<i>predavanja</i>	7
		<i>drugo</i>	2
19.	Zahtijevaju li vaši korisni pomoć pri odabiru/pronalaženju potrebne literature	često	4
		<i>ponekad</i>	5
		<i>nikada</i>	0
20.	Oglašava li se vaša središnja manjinska knjižnica u medijima?	<i>radio</i>	5
		<i>televizija</i>	7
		<i>novine</i>	9
		<i>portali</i>	4

R. br.	Pitanje	Ponudeni odgovori	Zbroj
21.	Kako ocjenjujete suradnju s udrugama vaše nacionalne manjine na skali od 1 (<i>najmanja ocjena</i>) do 5 (<i>najviša ocjena</i>)	1	0
		2	1
		3	2
		4	4
		5	2
22.	Na koje načine surađujete s udrugama vaše nacionalne manjine: (<i>moгуće označiti više odgovora</i>)	<i>organizacija kulturnih događanja</i>	8
		<i>predstavljanje knjiga i autora</i>	8
		<i>zajedničko poticanje članova udruga na korištenje fonda i usluga središnje knjižnice</i>	2
		<i>drugo</i>	2
23.	Kako biste ocijenili suradnju s narodnom knjižnicom u kojoj je smještena vaša središnja knjižnica na skali od 1 (<i>najmanja ocjena</i>) do 5 (<i>najviša ocjena</i>) (8 odgovora): (<i>Središnja knjižnica Srba nije smještena u prostoru narodne knjižnice</i>)	1	0
		2	0
		3	0
		4	5
		5	3
24.	Kako biste ocijenili suradnju s drugim narodnim knjižnicama na skali od 1 (<i>najmanja ocjena</i>) do 5 (<i>najviša ocjena</i>)	1	0
		2	0
		3	4
		4	4
		5	1
25.	Po vašem mišljenju, koliko su knjižničari u narodnim knjižnicama upoznati s djelokrugom rada središnjih manjinskih knjižnica na skali od 1 (<i>najmanja ocjena</i>) do 5 (<i>najviša ocjena</i>)	1	0
		2	3
		3	3
		4	3
		5	0
26.	Na koji način informirate knjižničnu javnost o djelokrugu rada vaše središnje knjižnice:	<i>osobnim kontaktom</i>	9
		<i>pomoću elektronskih medija</i>	4
		<i>sudjelovanjem na okruglim stolovima i seminarima</i>	4
		<i>objavljivanjem članaka i prikaza</i>	7
		<i>nešto drugo</i>	2

R. br.	Pitanje	Ponudeni odgovori	Zbroj
27.	Na koji način se brinete o potrebama korisnika izvan sjedišta središnje knjižnice:	<i>organizacijom knjižničnih stacionara</i>	5
		<i>međuknjižničnom posudbom</i>	7
		<i>organizacijom događanja u prostorijama udruga nacionalne manjine</i>	1
		<i>drugo</i>	2
28.	Imate li u sklopu matične službe svoje knjižnice neki dokument odnosno pravilnik koji određuje opis poslova ili način rada središnje manjinske knjižnice?	<i>NE</i>	8
		<i>DA</i>	1

Pitanje broj 29: *Prema vašem mišljenju, na koji način bi se mogla poboljšati "vidljivost" središnjih manjinskih knjižnica unutar mreže narodnih knjižnica?*, izazvalo je najveće zanimanje voditelja SMK.

Prema njihovom mišljenju, vidljivost SMK unutar mreže narodnih knjižnica mogla bi se poboljšati stalnim sudjelovanjem voditelja svih SMK na seminarima i okruglim stolovima, informiranjem kolega o načinu rada SMK i komunikacije s voditeljem, poučavanjem kolega – voditelja multinacionalnih programa, organizacijom jednom godišnje okruglog stola na temu rada SMK i modela u sustavu narodnih knjižnica.

Zajednička događanja poput Dana nacionalnih manjina na knjižničarski način (čitanje na jezicima nacionalnih manjina), kvizova na određenu temu, prikazivanjem filmova i popularizacijom glazbe. Predlaže se organizirati redovne sastanke voditelja Središnjih manjinskih knjižnica sa savjetnicima za narodne knjižnice u Hrvatskom zavodu za knjižničarstvo u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i u Ministarstvu kulture RH, odnosno organizirati zajedničke sastanke s voditeljima županijskih matičnih službi koji se održavaju dvaput godišnje.

Najveći problemi u radu manjinskih knjižnica (pitanje 30.) predstavljaju: nepostojanje posebnog prostora za voditelja u narodnoj knjižnici, neodgovarajuća suradnja s udrugama nacionalnih manjina, neinformiranost kolega, poteškoće s nabavom, nedovoljna obaviještenost manjinske zajednice o knjižničnoj građi, nedovoljna osviještenost manjinskog stanovništva za očuvanje i njegovanje svog jezika, nedovoljno financiranje programa, nedostatak prostora za smještaj građe, nedostatak manjinskih sredstava za ostvarenje zanimljivih projekata

kao što su gostovanja afirmiranih pisaca, organizaciju stručnih predavanja, radionica, velikih izložbi s katalogom i sl., loše poznavanje pisanoga književnog materinskog jezika kod pripadnika “starih” manjina, neprepoznavanje kod narodnih knjižnica potreba za izgradnjom zbirke tamo gdje je koncentrirana nacionalna manjina, nedovoljna zainteresiranost korisnika za građu uz dostupnost informacija na internetu i kao rezultat, smanjena potreba za dolaskom u knjižnicu.

Predloženi novi model Strategije razvoja središnjih knjižnica nacionalnih manjina temelji se uglavnom na analizi odgovora na pitanja od 15 do 30 koja se odnose na suradnju s korisnicima, održavanje poučnih programa, pružanje informacija o uslugama i knjižničnom fondu, posebne programe za korisnike, suradnju s medijima i amaterskim udrugama nacionalnih manjina, suradnju s matičnom i drugim narodnim knjižnicama, informiranje knjižnične javnosti o djelokrugu SMK, te o brizi za potrebe korisnika izvan sjedišta manjinske knjižnice.

Rezultati ispitivanja su pokazali da bez obzira koliki je “raspon” problema i prijedloga, sve to bi se moglo primijeniti u većoj ili manjoj mjeri na svaku od SMK, te bi ih se moglo podijeliti na pozitivne i negativne.

S jedne strane, može se zaključiti da:

- bez obzira što je oformljena zbog potreba određene etničke grupe, SMK je otvoreni sustav koji pronosi kulturno nasljeđe drugog naroda, a služi i potrebama većinskog stanovništva;
- svaka etnička manjina ima povijest svog nastanka u zemlji migracije, a stupanj asimilacije u sredini većinskog stanovništva određuje konkretne potrebe za knjigom i informacijom;
- uzimajući u obzir iskustvo u organizaciji zbirke knjiga na stranom jeziku u drugim državama, prikladno je u manjoj sredini odrediti jednu stručnu osobu koja će koordinirati rad mreže, organizirati i stručno obraditi sve vrste građe u središnjoj knjižnici, a surađivat će s kolegama iz drugih SMK i narodnih knjižnica;
- voditelj središnje knjižnice organizira kvalitetnu nabavu u suradnji s ustanovama, amaterskim udrugama i pripadnicima manjine;
- konačni cilj informacijske službe je stvoriti kod korisnika naviku da posuđuju knjige i knjižničnu građu i šalju povratnu informaciju;
- dobra organizacija može riješiti problemi ograničenosti prostora i financijskih sredstava, osigurati potpunu tehničku obradu i raspačavanje knjiga u pojedine narodne knjižnice;

- narodne knjižnice koje su prihvatile manjinsku zbirku ili surađuju u međuknjižničnoj posudbi stručnim radom i opsluživanjem svih stanovnika jedne zajednice, pripomoći će boljem upoznavanju i razumijevanju pripadnika raznih naroda i narodnosti, koji žive u zajedničkoj domovini, ali i istog naroda u matičnoj zemlji i pripadnika dijaspore.

S druge strane, rezultati istraživanja pokazali su da model koji postoji od 1990. dobro funkcionira, ali je zastao u razvoju. Analiza na temelju anketa omogućila je napraviti nekoliko zaključaka:

- prvo: razvoj mreže SMK zaustavio se u fazi kulturno-prosvjetne zadaće i nije napredovao do faze informacijsko-metodičkog središta;
- drugo: organizacijska struktura javnih knjižnica dobro funkcionira na razini infrastrukture, ali nije dala velike rezultate u održavanju i pružanju potrebnih informacija svim kategorijama korisnika;
- treće: struktura odnosa s amaterskim manjinskim organizacijama ne odgovara uvijek razvijenom modelu i treba reorganizaciju.

4. Strategija razvoja mreže SMK

Uzimajući u obzir provedenu analizu, čini se svrsishodnim primijeniti kod razrade strategije dugoročnog razvoja mreže SMK pristup L. Petrovoj koji je dobio naziv "škola konfiguracije". Predloženi pristup predviđa dolazak (striping) razdoblja postupnog razvoja (konfiguracije) i prijelaznog stanja (transformacije) koji čine shematski slijed dvaju životnih ciklusa organizacije. Naravno, ovo je vrlo pojednostavljen pristup, jer L. Petrova, razdvajajući razdoblje transformacije i stabilizacije kao osnovne etape razvoja knjižnice, nabraja i prijelazne etape razvoja kao što su formiranje, usavršavanje, stabilizacija djelovanja, stagnacija, krizno stanje, adaptacija, reguliranje, transformacija (10).

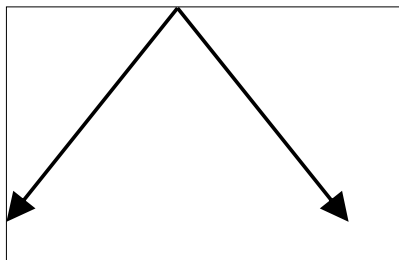
S točke gledišta ove definicije, SKM su prošle etape formiranja, usavršavanja i stabilizacije djelovanja, te se trenutno nalaze u razdoblju stagnacije, koje se bez razrade i primjene strategije razvoja opasno približilo kriznom stanju.

Iniciranjem transformacijskih promjena u pravilu nastupa novo strateško shvaćanje i prihvaćanje uloge i mjesta SMK u novim socijalno-ekonomskim uvjetima, što zahtijeva primjenu strategije promjena u sklopu koncepcije razvoja.

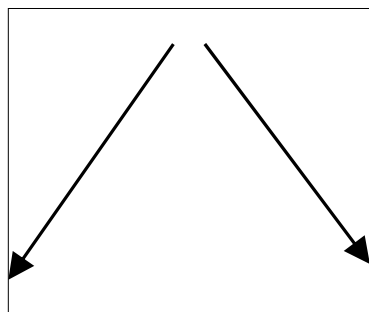
U slučaju SMK, novi socijalno-ekonomski uvjeti podrazumijevaju pretvaranje male manjinske knjižnice u socijalno-kulturno središte koje zadovoljava potrebe sve većeg broja korisnika, koji se ne uklapaju u standardni popis kategorija korisnika manjinske knjižnice, te pomoću mreže narodnih knjižnica pruža sve više usluga, povezanih s europskim tržištem rada, europskom i svjetskom kulturom, željom za informiranjem kod većinskog stanovništva.

S ovog gledišta, razrada strateške koncepcije je prvi određujući korak ostvarenja strategije promjena koja započinje transformaciju. Stvaranje strategije promjena najjednostavnije je zamisliti u obliku piramide:

Strateška koncepcija razvoja knjižnice

Blok svrsishodnosti: strateški plan, tekući kratkoročni planovi, projekti, programi, događanja, proračunski troškovnik

Blok ostvarenja postavljenih ciljeva: tehnologija uvođenja promjena, metode realizacije projekta, stvaranje nove strukture: reforma postojeće strukture, uvođenje nove ili usporedne strukture, napuštanje nepotrebne strukture

L. Petrova preporuča formalizirati postupak transformacije knjižnice, označavajući ga kao cjeloviti dinamičan sustav, koji se sastoji od određenog broja koraka, te pod obvezno zamijeniti općenite rasplinite formulacije točnom definicijom konkretnih oblika djelovanja zbog uspoređivanja sa stvarno dobivenim rezultatima funkcioniranja knjižnice kod prijelaza iz jednog stanja u drugo (11).

U praksi, ovo podrazumijeva da voditelj SMK mora zauzeti čvrst stav temeljen na zakonskoj podlozi, razraditi koncepciju, te odabrati strategiju njezinoga ostvarenja, temeljene na teoretskim odredbama sustavnog pristupa, prilagoditi ju uvriježenoj praksi i privezati neposredno svojoj knjižnici.

L. Petrova navodi četiri tipa strategije upravljanja:

1. Strategija snage – temelji se na načelu prisile kod obavljanja zadatka, ali uspješnost je minimalna i zato traži pojačan nadzor.
2. Strategija uvjeravanja – osigurava maksimalno postizanje ciljeva, ali traži stalno naglašavanje važnosti i svrsishodnosti zadanih poslova.
3. Strategija formiranja novih vrijednosti – teoretski daje jako dobre rezultate, ali u praksi zahtijeva mnogo vremena za provedbu.
4. Strategija kompromisa – kombinira prisilu s uvjeravanjem, pojačana poticajem u obliku materijalnih dodataka, povećanih ovlasti ili prestižnih nagrada (12).

Na tragu ove analize, za SMK koje imaju jednog voditelja i stacionirane su u jednoj od narodnih knjižnica, ali imaju za konačan cilj uključiti u ostvarenje koncepcije cijele mreže narodnih knjižnica u Hrvatskoj, predlaže se primjena strategije broj 2 i 3, odnosno njihova kombinacija u skladu sa spremnošću za suradnju konkretne narodne knjižnice.

U skladu s odabranim modelom strategije upravljanja, treba detaljno razraditi program strategije promjena koji podrazumijeva pet razina provedbe: konceptualnu, funkcionalnu, organizacijsku, konstruktivnu, tehnološku.

U praksi to znači da na početku treba odrediti cilj na konceptualnoj razini te ga uskladiti na funkcionalnoj razini, odnosno razraditi stvarnu strategiju uz pomoć koje zacrtani cilj može biti ostvaren. Organizacijska razina podrazumijeva proučavanje mehanizama koji mogu pomoći ili zasmetati provedbi programa (zainteresiranost suradnika, motivacija, suradnja na svim razinama, utjecaj okoline, normativno-pravne odredbe, socijalni, ekonomski, društveni poticaji ili ograničenja). Na organizacijskoj razini se određuju strukture koje se planira modernizirati, drugačije profilirati, stvoriti nove ili ukinuti stare.

Konstruktivna razina podrazumijeva detaljnu razradu konkretnih promjena, odnosno treba se opredijeliti kakav konačni rezultat želimo, te nacrtati stvarne optimalne planove provedbe. Neposredno ostvarenje promjena u praksi ide na tehnološkoj razini te uključuje stalni nadzor i potrebne ispravke tijekom provedbe planiranih koraka (13).

Naravno, svaki od voditelja SMK morat će prilagoditi predloženi model strategije promjena svojoj knjižnici, ali u zajedničkoj mreži.

Predložena strategija se temelji na gore navedenim teoretskim postulatima, predstavlja sustav pogleda na prioriteta područja za daljnji razvoj te formulira niz zadataka.

1. Na *konceptualnoj razini* cilj bi bio prijelaz SMK na novu socijalno-kulturnu razinu, napredovanje do faze informacijsko-metodičkog središta, te povećanje broja različitih kategorija korisnika u suradnji s mrežom narodnih knjižnica.
2. Na *funkcionalnoj razini* prioriteta se smatraju:
 - a) razvoj i reorganizacija fondova sa ciljem djelotvornog očuvanja kulture, jezika i tradicija nacionalnih manjina;
 - b) zadovoljavanje informativnih, obrazovnih i kulturnih potreba svih kategorija korisnika;
 - c) poboljšanje kvalitete nabave sa ciljem veće iskorištenosti i godišnjeg obrtaja fonda SMK;
 - d) konstruktivna suradnja s amaterskim organizacijama;
 - e) uvrštavanje baze podataka SMK u bazu podataka mreže narodnih knjižnica Hrvatske, te razrada konkretnih mehanizama suradnje s kolegama u narodnim knjižnicama.
3. *Organizacijska razina* može se podijeliti u dva bloka aktivnosti: zajednički i zasebni za svakog voditelja SMK.
 - a) zajednički uključuje konzultacije unutar mreže SMK, organizaciju rasprava i okruglih stolova, sudjelovanje na stručnim skupovima, suradnju s kolegama iz narodnih knjižnica, razradu zajedničkih programa kako unutar mreže SMK, tako i u cijeloj mreži narodnih knjižnica;
 - b) zasebni blok uključuje: proučavanje mehanizama koji mogu pomoći ili zasmetati ostvarenju programa kao što su financiranje, stvarne mogućnosti, položaj SMK u matičnoj narodnoj knjižnici, odnosi u

kolektivu, suradnja s drugim narodnim knjižnicama, ustanovama i udrugama nacionalnih manjina, reflektirajuća uloga okoline, raznovrsnost kategorija korisnika, opredjeljenje struktura koje se planira modernizirati, drugačije profilirati, stvoriti ili ukinuti.

4. *Konstruktivna razina* podrazumijeva detaljnu razradu stvarnih optimalnih planova provedbe uz pomoć kojih se mora postići zadani rezultat, te se neposredno nadovezuje na pet pravaca definiranih na funkcionalnoj razini (14).
 - a) Prvi pravac – održavanje fondova sa ciljem djelotvornog očuvanja kulture, jezika i tradicija nacionalnih manjina, usmjerava se na razvoj i restrukturiranje fondova. Prijelaz od kvantitete ka kvaliteti omogućuje smanjenje izvora nabave građe. Naglasak se stavlja na kupnju publikacija u skladu s potrebama svih kategorija korisnika, a takve vrste nabave kao otkup ministarstva kulture, pokloni ustanova i pojedinih imat će manji udio u kompletiranju fonda. Dokumenti povremene potražnje bit će povučeni iz aktivnog fonda i premješteni u spremište. To automatski rješava problem učinkovitosti i razmještaja građe u uvjetima nedostatka prostora u matičnoj knjižnici.

Posebnu ulogu igra formiranje zbirke lokalnih publikacija. Glavni zadatak je osigurati dostupnost i očuvanje takvih lokalnih izdanja kao što su knjige, časopisi, brošure, katalozi i drugi tiskarski proizvodi, koje proizvode društva nacionalnih manjina. Kvaliteta fonda će se održavati zahvaljujući politici nabave, koja mora biti usmjerena na prioritetna izdanja aktivno korištena sada i u budućnosti, što će osloboditi fond od gomilanja zastarjele i rijetko tražene građe. Promicanje i očuvanje jezika i kulture nacionalne manjine rješavat će se kroz intenzivnije korištenje mreže narodnih knjižnica u skladu s implementiranim modelom. Informacijsko-referalna izdanja i duplikati jedinica građe mogu biti smješteni u knjižničnim stacionarima u narodnim knjižnicama u mjestima koncentracije etnosa. Osnovni fond SMK bit će dostupan korisnicima u režimu udaljenog pristupa (kao što je skeniranje kod manjih opsega) ili međuknjižničnom posudbom.

- b) Drugi pravac – zadovoljavanje informativnih, obrazovnih i kulturnih potreba svih kategorija korisnika, usmjerava se na razvoj usluga na daljinu objavljivanjem dokumenata na internetskoj stranici matične knjižnice, virtualne informacijske usluge, konzultacije voditelja elektronskom poštom te obrada tema međuknjižničnom posudbom.

Poboljšanje usluge za korisnike podrazumijeva:

- operativno ispunjenje zahtjeva;
 - usmjerenje na potrebe ciljanih skupina korisnika
 - pružanje pomoći nastavnicima, studentima, učenicima škola nacionalnih jezika i kulture; izdanje proširenoga dvojezičnog informacijskog biltena prinova s detaljnim kataložnim opisom i anotacijom;
 - pristup periodičkim publikacijama na mreži elektroničkih izvora, što će smanjiti njihov udio u fondu tiskanih izvora, te povećati broj mladih korisnika;
 - uvođenje mehanizama uz pomoć kojih će kolege dobiti pristup voditelju SKM telekomunikacijskim kanalima (elektronička pošta, mrežni obrazac).
- c) Treći pravac – poboljšanje kvalitete nabave sa ciljem veće iskorištenosti i godišnjeg obrtaja fonda SKM rješavat će sljedeće zadatke:
- istraživanjem potreba korisnika odrediti koje će vrste građe biti najviše tražene;
 - istraživanjem izdavačkog tržišta u matičnoj zemlji poticati interes za djela suvremenih nacionalnih pisaca čija djela se nalaze u vrhu nacionalne ljestvice;
 - kroz “otvorena” čitanja, radionice, master-klase formirati interes za aktivno korištenje građe;
 - oblikovati medijsku kulturu korisnika.
- d) Četvrti pravac usmjerava pažnju na suradnju s amaterskim manjinskim organizacijama. Osnovni zadatak je obostrano kvalitetno korištenje sredstava, pri čemu svaka od organizacija kako strukovna (knjižnica), tako i amaterska (kulturno-prosvjetna društva) djeluje isključivo u sklopu svoje nadležnosti, ne pokušavajući nametnuti vodeću ulogu. Takav pristup podići će na novu razinu kvalitetu kulturno-obrazovne aktivnosti, bolje zadovolji informacijske potrebe, te stvoriti atmosferu konstruktivne suradnje, a ne nadmetanja.
- e) Peti pravac – uvrštavanje baze podataka SMK u bazu podataka mreže narodnih knjižnica, te razrada konkretnih mehanizama suradnje s kolegama, usmjerava se na prikupljanje i ponuda informacija o mreži SKM, njezinih informacijskih izvora i usluga. Podrazumijeva razradu sustava međusobne povezanosti te veće vidljivosti SMK u mreži narodnih knjižnica.

5. Neposredno ostvarenje promjena u praksi, odnosno posljednja, *teh-nološka razina* podrazumijeva stalni nadzor i potrebne ispravke tijekom provedbe planiranih koraka – zadatak je svakog od sudionika provedbe Strategije. Prvi u lancu su voditelji SMK, zatim voditelji matičnih službi čijoj je nadležnosti Ministarstvo kulture povjerilo SMK, voditelji narodnih knjižnica te voditelji multinacionalnih programa u narodnim knjižnicama.

5. Zaključak

Provedeno anketiranje voditelja SMK u potpunosti je potvrdilo polaznu pretpostavku da model mreže središnjih manjinskih knjižnica koji je razrađen 1990. godine zadovoljavajuće funkcionira na infrastrukturnoj razini odnosno na razini djelatnosti, ali loše funkcionira na razini motiviranosti i pouke korisnika, organizacijske strukture, te razini međusobne informiranosti i suradnje.

Istraživanje je također pokazalo da dio voditelja u dijelu modela koji se odnosi na iniciranje fondova na jezicima manjina uza stručnu i financijsku potporu SMK u mreži narodnih knjižnica, što zbog objektivnih, što zbog subjektivnih razloga ide linijom manjeg otpora, odnosno prosljeđuje dio građe na korištenje amaterskim manjinskim udrugama, što može nadopuniti model, ali ne i promijeniti njegovu konstrukciju i svrhu.

Veliki problem predstavlja i nedovoljna komunikacija i suradnja manjinskih knjižnica međusobno, što zbog ograničenih financijskih sredstava, što zbog neujednačenosti primjene razrađenog modela u svakoj pojedinačnoj manjinskoj knjižnici. Uvelike tome doprinosi to što ne postoji pravilnik o radu ili drugi dokument koji određuje status, djelovanje i kompetenciju manjinske knjižnice niti na razini Ministarstva kulture, niti na razini županijskih matičnih službi.

Uzimajući u obzir provedenu analizu, krajnje je neophodno razraditi i početi primjenjivati strategiju promjena uz detaljnu razradu strateške koncepcije za SMK. Kao rezultat provedbe aktivnosti predviđenih ovom Strategijom djelovanja mreže SMK, koja se trenutno nalazi u fazi stagnacije, prijeći će u fazu kvalitativnog razvoja. Predložena strategija može riješiti probleme povezivanja SMK i narodnih knjižnica u jedinu mrežu, pouke korisnika i kolega, reorganizacije fondova s ciljem povećanja postotka obrtaja i povećanja broja korisnika, poboljšanje konstruktivne i djelotvorne suradnje s udrugama

nacionalnih manjina, zagovaranje u medijima i povećanje vidljivosti i prepoznatljivosti SMK u multikulturalnom okruženju. U konačnici pretvaranja manjinskih knjižnica u informacijsko-metodičko središte kulturnog razvoja nacionalne manjine u konceptualnom, funkcionalnom, organizacijskom, konstruktivnom i tehnološkom smislu.

Model koji je bio razrađen 1990. godine ući će u završnu fazu koja s vremenom može prerasti u novu strukturu na europskoj razini.

Dinamičan razvoj mreže SMK s vremenom će potaknuti razvoj pojedinačnih narodnih knjižnica, posebice knjižnica u malim gradovima i općinama, te u konačnici poslužiti kao katalizator rada cijelog knjižničarskog sustava.

Uz aktivnu primjenu predložene strategije razvoja, model SMK uklapa se u Strategiju nacionalne kulturne politike 2015.-2020. Ministarstva kulture Republike Hrvatske, te s pravom postaje njezin sastavni dio (15).

Predložene teorijske parametre modela formiranja strategije promjena može se koristiti kao temelj za daljnji razvoj cijeloga knjižničarskog sustava, odnosno teoretske modele primijeniti u praksi.

LITERATURA

- 1) Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. (NN 155/2002)
- 2) Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (NN-MU 014/1997)
- 3) Središnje knjižnice nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj : vodič / uredile Liana Diković i Ljiljana Črnjar. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010.
- 4) The Stockholm Conference. 30 March-2 April 1998. Action Plan on Cultural Policies for Development; <http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php>
- 5) UNESCO Convention on the protection and promotion of the diversity of cultural expressions. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001429/142919e>
- 6) Beljaeva E. E. Kul'turnaja integracija kaka osnovnaja strategija kul'turnoj politiki Evropejskogo sojuza / disertacija po humanitarnym naukam. Moskva. Avtoreferat disertaciji po kul'turologiji, special'nost' VAK RF 24.00.01. <http://cheloveknauka.com/kulturnaya-integratsiya-kak-osnovnaya-strategiya-kulturnoy-politiki-evropeyskogo-soyuza#ixzz38BLm4QF5>

- 7) Program Europske unije – Kultura (2007.-2013.) > Europska strategija za kulturu u globaliziranom svijetu; <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3061>
- 8) Lobuzina K. Tehnologiji organizaciji znanjevih resursiv u bibliotečno-informacijskoj djelatnosti : monografija. // Nauk. Pr. NAN Ukrajiny, Nac. B-ka im. V. I. Vernadskogo. Kyjiv, 2012.
- 9) Pleskač V. L. Strategija razvika informacionog suspištva v Ukrajinu. // Mižnarodnyj naukovyj kongres “Informaciono suspištvo v Ukrajinu”: tezy dop. 25-26 žovtnja 2012. Kyjiv, 2012.
- 10) Petrova L. G. Socijalno-ekonomični aspekty rozvytku bibliotek v sučasnyh umovah : avtoreferat dis. 07.08.2008. // Harkiv, 2006.
- 11) Petrova L. G. Biblioteka v umovah suspištvo-ekonomičnyh zmin : monografija. Kyjiv, 2003. Str. 301.
- 12) Petrova L. G. Biblioteka v umovah suspištvo-ekonomičnyh zmin : monografija. Kyjiv, 2003. Str. 296.
- 13) Voskoboynikova-Guzjeva O. V. Bibliotečno-informacijna dijel’nist’ : systemnyj pidhid. // Nauk. Pr. NAN Ukrajiny, Nac. B-ka im. V. I. Vernadskogo. Kyjiv, 2011.
- 14) Strategija kulturnog razvitka : dokument / voditelj projekta Vjeran Katunarić ; urednici Biserka Cvjetičanin, Vjeran Katunarić. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2003. Str. 98-101.